

Verklighetens många dimensioner och magins inflytande i den tidigmoderna tankevärlden

Göran Malmstedt, *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672*, 240 s., Nordic Academic Press 2017.

ENLIGT GÖRAN MALMSTEDT, professor i historia vid Göteborgs universitet, kan man använda ordet ”förtrollad” för att beskriva 1600-talets europeiska värld. Termen hänvisar till Max Webers teori om modernisering, som innebar en rationalisering av det västerländska tidigmoderna samhället och en upplösning av övernaturliga och mystiska tänkesätt. I sin bok *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672* fördjupar sig Malmstedt, som forskat i kulturhistoria och folketro, i de element som inte passar in i Webers rationaliseringsteori. Han är särskilt intresserad av hur man förhöll sig till det övernaturliga när det gäller folkliga magi- och trosföreställningar.

Boken ingår i den diskussion som utmanar rationaliseringstesens och som har inspirerat forskarna att göra nya tolkningar av milstolpar såsom reformationen inom det religiösa livet eller den empiriska naturforskningen inom vetenskapen. Alexander Walsham skrev redan för tio år sedan om hur det blivit allmänt accepterat bland historieforskare att utmana rationaliseringstesens.¹ *En förtrollad värld* är inte en bok med en stark historiografisk betoning, men de teman som studeras och de tolkningar som görs utifrån dem placeras in i en moderniseringsram.

Göran Malmstedt studerar i sin bok de tankemodeller om magins inflytande och verklighetens gränser som kom till uttryck genom en serie trolldomsprocesser. Materialet utgörs av protokoll från olika rättsinstanser, och var ett resultat av en rätt så snabb kedja av rättsprocesser i Bohuslän i sydvästra Sverige åren 1669–1672. Processerna fick fart framför allt av överhetens kamp mot diaboliskt häxeri, det vill säga sådan trolldom som ansågs grunda sig på ett avtal med djävulen. Överhetens agenda var tydligt inspirerad av den så kallade nya häxdoktrinen, som utformats i Central-

1. Alexandra Walsham, ”The Reformation and ”The Disenchantment of the World” Reassessed’, *The Historical Journal* 51 (2008:2), s. 500.

europa på 1400-talet. Den tidens lärda målade i sina texter upp en varnande bild av djävulens allierade som hotade kristenheten, och som flög till den onde för att delta i den så kallade häxsabbaten.

Processerna i Bohuslän inföll under en period då det pågick stora häxsabbatsrättegångar i Dalarna, Norrland och Stockholm. Till skillnad från i Bohuslän kretsade dessa rättegångar särskilt kring själva resan till häxsabbaten, och kring misstankar om att även barn skulle ha tagits med på färden. I processerna i Bohuslän talades också om besök på djävulens gästabad, men de hamnade inte i fokus på samma sätt i behandlingen. I Bohuslän var överheten mer intresserad av att utreda förbindelsen med djävulen genom att utreda huruvida den som misstänktes för trolldom hade skrivit sitt namn med sitt blod i djävulens bok eller om alliansen hade be-fäst genom att man intagit en måltid i djävulens namn. En annan skillnad var att rättsprocesserna i Bohuslän var mindre omfattande än de övriga.

En förtrollad värld handlar emellertid inte om trolldomsprocesserna i sig, utan mer om de folkliga världsbilder som framkommer i samband med rättegångarna. Göran Malmstedt fokuserar på allmänna uppfattningar om världen och om de övernaturliga krafter som ansågs vara verksamma där. Malmstedt ställer följande fråga: ”Hur uppfattades verkligheten i en tillvaro där olika övernaturliga fenomen intog en framträdande roll?” En annan central fråga är hur de övernaturliga krafterna kunde aktiveras och vilket inflytande man tänkte sig att trolldomen hade.

I de protokoll som utgör källmaterialet för studien finns drag som utan tvekan har varit givande för frågeställningen. I Bohuslän dokumenterades förhören noggrant och omfattande, och i motsats till i många häxsabbatsrättegångar var förhören inte lika strikt strukturerade med färdiga frågelistor, även om rätten nog ledde de anklagade att berätta om umgänge med djävulen. Eftersom området förhållandevis nyligen hade blivit en del av Sverige, fanns det i rättens verksamhet fortfarande spår av dansk rättspraxis. Tortyr var till exempel även formellt tillåtet, och kunde därför antecknas i protokollet. Det här gör det möjligt att studera hur de anklagades berättelser förändrades efter vattenprov, tvångsmedel och tortyr.

Malmstedt skissar en bild av den upplevda verklighetens många lager och diffusa gränser. Tanken om att den skiktade verkligheten härleder Malmstedt från tron på förvandling, som innebar att ett väsen som uppträdde i en viss gestalt egentligen kunde vara något helt annat. En väsende katt kunde vara en förvandlad trollkona eller trollkarl eller djävulen i förklädnad. Också materiella objekt kunde ha ett dolt väsen. Vardagliga föremål kunde förses med magiska egenskaper, och i vissa fall ansåg man att det materiella, till exempel kyrkojord, kunde ha en helt egen kraft. Malmstedt påpekar att på en mycket allmän nivå var en tanke om dolda hot knuten till trolldomen. Trollfolket kunde förverkliga sina planer i hemlighet.

Malmstedt visar i sin bok hur drömvärlden kunde vara kopplad till övernaturliga upplevelser. I protokollen har man tecknat ned flera av de åtalades drömmar, och ibland beskrevs vissa situationer som drömliknande upplevelser. De exempel som Malmstedt tolkar är mycket intressanta, eftersom de uppvisar av allt att döma några autentiska berättelser om människors drömvärld i det förflutna. Även analysen av drömmarna i relation till förhållningssätten är intressant. Om de anklagade uppfattade att de hade mött en hotande makt i sin dröm, var det i många fall så att de endast efter tvångsåtgärder och andra påtryckningar kopplade sina drömmar till berättelser om ett förbund med djävulen, helt i linje med den lärda häxdoktrinen.

Ur forskningsuppbyggd perspektiv berättar drömmarna om hur gränserna mellan dröm och vakenhet suddas ut. Starka drömmar kunde upplevas som en kontakt med det övernaturliga, och denna kontakt var relevant också i den vakna tillvaron. Om verklighetens gränser berättar också de drömmar där Malmstedt anser det vara troligt att den som drömde upplevde att själen i drömmen reste till bekanta eller främmande platser, men i en dimension som var osynlig för andra människor.

När det gäller magins inflytande medger Göran Malmstedt att krafternas ursprung fortfarande förblir oklart och tvekydigt i det juridiska material som använts i studien. Ibland leder spåren till en övernaturlig entitet, men ibland verkar krafterna härledas ur personliga inre krafter eller inlärd förmågor hos den som utövade magin. Malmstedt använder i sin tolkning också tanken om lösgöring av själskrafterna. I gamla nordiska traditioner fanns begreppet ”håg” som innebar människans vilja, sinne och känslor. Malmstedt diskuterar i sin bok kopplingen mellan begreppet ”håg” och trolldomens kraft när det gällde att påverka omgivningen.

Magin hade inte enbart inflytande genom mänsklig verksamhet, utan också föremål eller ord tillskrevs en egen kraft. Det här visar delvis också på hur man uppfattade verkligheten, så i boken förklarar tankarna om verklighetens uppbyggnad och magins inflytande varandra.

Var sitt kapitel i *En förtrollad värld* ägnas också åt de stora övernaturliga krafterna Gud och djävulen. De var emellertid inte jämbördiga: trots att man kunde förundra och förfasa sig över djävulens makt var Gud ändå den störste. Djävulen var olika skrämmande i olika berättelser, ibland kunde han uppträda mer som en liten demonisk smådjävul än som den mäktige onde. I viss utsträckning väckte han ändå alltid rädsla. I motsats till Gud kunde djävulen också ta olika gestalter och använda dem för att verka i den synliga världen.

Den folkliga uppfattningen om Gud, som den skildras i boken, var att han var en allvetande, nådig men rättvis domare. Man förväntade sig inte att Gud skulle göra stora ingripanden bland människorna, men genom

böner kunde man vädja till honom, och gudomlig kraft kunde till exempel användas inom den botande magin. Malmstedt jämför också olika uppfattningar som förekommer i materialet med kyrkans läror och överhetens agerande under rättegångarna. Där kyrkans läror betonade den eviga kampen mellan djävulen och Gud, var människornas förhållningssätt inte baserade på en lika strikt tudelning. Enligt överheten kunde all troldom härledas från djävulen, men de åtalade verkar inte ha haft en lika kategorisk uppfattning.

Göran Malmstedts intresse för de åtalades och vittnenas grundläggande sätt att förstå verkligheten gör att studien får en mentalhistorisk anstrykning, trots att man ibland brukar anse att mentalhistoria innefattar studiet av gradvisa förändringar över lång tid. Malmstedts forskningsmaterial täcker en period om bara några år, men de tänkesätt han tolkar är inte till sin karaktär sådana att de skulle vara begränsade till ett visst ögonblick. Dessutom utnyttjar Malmstedt tidigare forskning om gamla uppfattningar och mönster när han tolkar till exempel signaler och deras formler.

Göran Malmstedts bok *En förtrollad värld* ger utifrån en rättegångsserie i sydvästra Sverige en fascinerande bild av tänkesätt i det förflutna. Anteckningarna i protokollen, de åtalades berättelser, inklusive bekännelser och vittnesmål, är väl valda för att åskådliggöra olika uppfattningar om verkligheten. Malmstedt uppvisar emellertid en viss försiktighet i sina tolkningar: de olika inläggen som antecknats i protokollet är inte nödvändigtvis entydiga, och de passar inte alltid ihop med varandra. Trots att materialet härrör från ett enda område och en rätt så kort tidsperiod, och man i studien inte i större utsträckning belyser personernas liv utanför häxprocesserna, är *En förtrollad värld* ett rikt verk med många dimensioner. Att ta del av Göran Malmstedts begründande närläsning är inspirerande, och boken berör även allmänmänniskliga frågor, till exempel hur man uppfattar verkligheten.

Katariina Lehto